

SLÍZ MARIANN, *Szentkultusz és személynévadás Magyarországon*

Szent István Társulat, Budapest, 2021. 168 lap

1. Neveink mindig többről szólnak, mint amit az egyszerű „Minek nevezzelek?” kérdésre válaszolni lehet. Ez a megállapítás minden kor tulajdonneveire, névadására igaz. Leghosszabb, időben a legrégebbi időkig visszanyúló történetük a hely- és a személynévnek van. Adatolhatóságuk ennél jóval rövidebb időkre nyúlik vissza. Történetük számos művelődéstörténeti, társadalomtörténeti adalékkal szolgálhat, a két névtípus adatai azonban eltérő módon és különböző mértékben hasznosíthatók ezekben a kutatásokban. A könyv sajátos szempontjait tekintve a szentkultuszok a nevekben térbeli, időbeli és társadalmi vetületek szerint jelentkező hatása különbözőképpen nyilvánul meg. A két névtípus, a személynévek, illetőleg a patrocíniumi helynevek tanulmányozásából a kutatás számára adódó lehetőségeket és akadályokat ismerteti SLÍZ MARIANN az alább bemutatott kötet bevezető fejezetének első, *Az egyes névfajták szerepe a kultusztörténeti kutatásokban* című részében (9–15). A mérleg nyelve e szempontokból egyértelműen a személynévek felé mutat.

A személynév-kutatások két irányban lehetségesek: mikroszinten, kisebb egységek névanyagát vizsgálva, vagy makroszinten, átfogó képet alkotva például egy-egy ország névhasználatáról. Arról, hogy a két megközelítés a könyv szemléletéhez és lehetőségeihez kapcsolódva mennyire megvalósítható, a szerző ezt írja: „Mivel a kötet célja egy minél átfogóbb kép alkotása a szentkultuszok és a magyarországi személynévadás közötti kapcsolatról, a következőkben – a két megközelítésmód következetes együttes alkalmazásáról kényszerűségből lemondva – a makrovizsgálat szempontjait, eszközeit és módszereit mutatom be részletesen” (16).

2. A munka multidiszciplináris jellegéből következően a módszertani kérdéseknek központi szerepük van. Ezzel lehet magyarázni, hogy a bevezető fejezet témája e körül a kérdés körül forog. A könyv terjedelmileg hosszabb részét az esettanulmányok teszik ki. Itt az egyes részfejezetek közötti tematikai összefüggések, a hasonlóságok és különbözőségek figyelembevétele az egyik szempont. Arról van szó, hogy mind a férfi, mind a női szentek bizonyos tematikai csoportokba foglalhatók (pl. katonaszentek, vértanúk). Névtani szempontból célszerűnek bizonyulhat több, azonos nevű szent együttes tárgyalása, ezt azonban kultusztörténeti megfontolások keresztelhetik. A szerző a dilemmát egyes esetekben a név- és kultusztörténeti szempontok ötvözésével oldotta meg, mivel az azonos nevű szentek kultusza az idő folyamán egymásba fonódhatott. A vizsgálatok sajátosságaiból fakad, hogy terminusainak egy részében eltér a nyelvészetben szokásostól: a magyar nyelvtörténet korszakolásával (ómagyar, középmagyar stb. kor) szemben a történelemtudomány *középkor*, *korai újkor*, *új- és legújabb kor* terminusokat használja. A személynévek tárgyalása során a *keresztnev* helyett az *egyénnev* terminust alkalmazza a névhasználók és a névadók különböző kulturális beágyazottsága, valamint a kutatás napjainkig terjedő kifutása miatt.

A módszerek és a rendelkezésre álló forrásanyag kritikai ismertetésére a II. fejezetben kerül sor (19–54). A kutatáshoz felhasználható személynévanyag forrásait történeti korszakok alapján értékeli a szerző. Megállapítása szerint a felhasználhatóságot a multidiszciplináris szempontok által megfogalmazott kritériumok szabják meg. A területi és társadalmi

tagoltságnak is megfelelő adatbázis egyenetlen, a felhasználhatóságot a kiegyensúlyozottságtól való eltérési arány határozza meg. A középkori forrásokban a női nevek előfordulása jóval elmarad a férfinevektől. A 18. század végéig a rendelkezésre álló adatok felhasználhatósága bár növekszik, áthidaló megoldásokra végig szükség van. Ilyen megállapítás, hogy valamely név kedveltségének, népszerűségének a változását úgy lehet mérni, ha a korpuszbeli arányát a gyakorisági sorrendben elért helyével vetjük össze. Ezt grafikonok segítségével mutatja be a fejezet (30–31).

Az egyénnevek vizsgálatával kapcsolatban a szerző a következő kérdéseket tisztázza: 1. néveredet (mi a magyar név, mi határozza meg a jövevénynév eredetét); 2. hogyan változott az egyénnévállomány aránya a vizsgált időszakokban. Ezzel kapcsolatban a névadási szokások változására hívja fel a figyelmet, ez ugyanis korszakonként változó mértékben van hatással a nevek megterheltségére, illetőleg a névállomány bővülésére. Ezt példázzák az utóbbi hetven esztendő során bekövetkezett változásokat a leggyakoribb száz név és nemek szerint ugyancsak a leginkább megterhelt száz név népszerűségének alakulásán bemutató grafikonok (39–40).

A névgyakoriság és a teljes névtörténetet átfogó vizsgálat szempontjából problematikus a névváltozatok kezelése. Bizonyos névváltozatokat azonos névként lehet értelmezni (pl. *Domokos* és *Domonkos*); vannak olyan nevek, amelyek esetében már nehezebb eldönteni, hogy névváltozatok vagy külön nevek (pl. *Éliás* és *Illés*); és vannak olyan nevek is, amelyeket már különböző nevekként tartunk számon (pl. *Márton* és *Martin*). A szerző megállapítása szerint ezek kultusz történeti szempontból ugyanannak a szentnek a tiszteletét fejezik ki, ezért ezeknek az arányát érdemes külön-külön, de összevontan is értelmezni.

Felmerült a kérdés, hogy miként lehet a névadás és a kultusz történeti változásait összefüggéseiben vizsgálni. A PAIS DEZSŐ által *névvonatkoztatás*-nak nevezett jelenség vizsgálata segítséget jelenthet, de ehhez a családi kapcsolatok ismeretére is szükség lenne, amire ritkán van adat, ezért SLÍZ MARIANN úgy látja, hogy makrovizsgálatok esetén nemigen használható ez a módszer.

Valamely név kedvelté válásában, egy szent kultuszának kialakulásában hatalmi hatások, a szent ereklyéjének az országba kerülése, rendi támogatás játszhatott szerepet. Ezek a hatások azonban nem automatikusan működnek, mint azt néhány példán keresztül láttatja a szerző (*Lajos*, *Zsigmond*, *Ferenc*). Történelmi események, mint a török dúlás és következményei, a protestantizmus térhódítása, majd a katolikus megújulás egyaránt hatással voltak a szentkultuszokra és a velük kapcsolatos névadásra.

3. A kutatás elméleti alapjait követik az esettanulmányok (55–149). A vizsgált szentek, illetőleg csoportjaik: az Árpád-ház férfi és női szentjei (Szent István, Szent Imre és Szent László; Szent Erzsébet és Szent Margit), katonaszentek (Szent Márton, Szent György és Szent Demeter), végül a fő szűz szentek (Alexandriai Szent Katalin, Szent Dorottya és Szent Borbála). A negyedik fő szent szűz, Antiochiai Szent Margit kultuszát a névazonosság folytán Árpád-házi Szent Margit névkultuszával együtt tárgyalja a könyv. Nemcsak Szent Margittal kapcsolatban, hanem más szentekre is igaz, hogy az adott név adása mögött több szent tisztelete is állhatott (55, 93). A magyar szentek névadásra gyakorolt hatását elemezve a könyv a háttérükben lévő szentek kultuszára is kitér.

Az esettanulmányok szerkezete hasonló felépítésű: 1. a szentek kultusza a középkori Magyarországon; 2. a nevek gyakoriságának változása a középkorban; 3. a szentek kultusza a kora újkor Magyarországon; 4. a nevek megoszlása a 18. század elején; 5. kultusz

és névgyakoriság az új- és legújabb korban; 6. a nevek családnévként való előfordulása; 7. kitekintés. A vizsgált névcsoportok tárgyalása során a gyakoriság és a megterheltség bemutatása a bevezető elméleti fejezetekben már megismert grafikonok segítségével válik szemléletessé. Csupán a 139. oldalon bosszantja föl az olvasót a nyomda ördöge: a 43. ábra várható grafikonjai helyett a 40. ábra ismétlődik meg itt. Az 1713–1715-ös országos összeírásnak, illetve N. FODOR JÁNOS ezt feldolgozó történeti családnévatlaszának (TMCsA.) köszönhetően a Kárpát-medence csaknem egészéről állnak rendelkezésre névadatok, így egyes nevek egyénnévként, illetőleg családnévként való elterjedése térképeken is megjelenik (74–77, 118–120).

Az egyes névcsoportok tárgyalása végén összefoglaló szerepet töltenek be a Kitekintés című alfejezetek. Ezekben módszertani tanulságok fogalmazódnak meg: mi befolyásolta egyes szentnevek kedveltebb voltát, mi vezethetett a kedveltség csökkenéséhez, milyen okok játszhattak közre egyes tendenciák gyökeres megfordulásában az évszázadok folyamán. A mai névadási szokások jellemzői a jövőre vonatkozó prognózisokat is lehetővé tesznek, de – a szerző megállapítása szerint – ebben a szentkultuszoknak kevés szerep jut.

4. A könyvet záró utolsó, IV. fejezet az összefoglaló jellegű kitekintésekben megfogalmazott módszertani tanulságok közül kettőt – azokat, amelyeket a szerző kiemelkedően fontosnak tartott – emel ki (147–149). Az egyik annak a kérdésnek a körüljárása, hogy a névgyakoriság indítékai sorában a társadalmi körülmények milyen szerepet játszanak. Megállapítása szerint a társadalmi változásokkal a névadás indítékkészlete együtt halad, az indítékek között többnek mégis alacsonyabb a változások iránti hajlandósága. Jelenkori vizsgálatoknál nagy ráfordítással: kérdőívekkel, interjúkkal ki lehet deríteni az elvárttól eltérő jelenségek hátterét, történeti kutatás esetén viszont erre nincs esély.

A másik tanulságot abban látja a szerző, hogy a történeti anyag adatszegénysége nem csak a források fennmaradásának esetlegességéből fakad. Ez egyébként elsősorban a női nevek esetében nyilvánul meg, aminek társadalmi okai is vannak. A források felhasználtsága ugyanis egyenlőtlen: ilyen például a középkori városi lakosság adatainak hiánya az adatbázisokban. Emellett a gyűjtési és feldolgozási szempontok témánként és kutatónként eltérőek. Ezen a helyzeten csak egy új, egységes szempontrendszer és módszer alapján készülő adatbázis segítené, ami csak széles körű tudományos összefogással megvalósítható kutatási program keretében lehetséges.

5. A monográfia újfajta megközelítésmódja a témának: a teljes nyelvemlékes kor névadásának egy speciális szeletét vizsgálja történeti korszakokon átívelő módon. Megközelítésmódja által lehetőség nyílik folyamatában vizsgálni névtani kérdések művelődés-történeti, társadalmi, néplélektani mozgatórugóit. Feltárja mindazokat a hiányokat, amelyek részint adottságként jelentkeznek (adathiány a történeti korszakokban), részint abból fakadnak, hogy a rendelkezésre álló adatbázisok eltérő szándékból, érdeklődésből jöttek létre, illetőleg földrajzi tekintetben korlátozott a hatósugaruk.

ZELLIGER ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-5624>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar